

13. Rancière, Jacques. Marx, l'utopie de l'émancipation radicale et l'idée révolutionnaire aujourd'hui . Politique et esthétique. Entretien réalisé par Jean-Marc Lachaud le 30 novembre 2005. URL: <https://shs.cairn.info/revue-actuel-marx-2006-1-page-193?lang=fr>

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-526-6-3>

FROM THE PROBLEM OF UNDERSTANDING CONSCIOUSNESS TO LEGAL CONSCIOUSNESS

ВІД ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ СВІДОМОСТІ ДО ПРАВОСВІДОМОСТІ

Mytrofanov I. I.

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Fundamental and Branch Legal
Sciences, Kremenchuk Mykhailo
Ostrohradskyi National University
Kremenchuk, Ukraine*

Митрофанов І. І.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний
університет імені
Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна*

Явище свідомості продовжує перебувати в статусі однією з надзвичайно складних проблем у філософії та теорії права. За власною природою, свідомість є головною темою філософських і релігійних учень, оскільки в цій площині порушується питання про смерть або безсмертя людини. Вивчення сутності свідомості уможливує вирішення всіх основних питань людського буття, знаходження змістового навантаження та мети як існування окремого індивіда зокрема, так і людства в цілому. Творці марксистської теорії, добре розуміючи це, першорядне питання філософії розглянули з двох сторін: що первинно свідомість чи буття, чи пізнаваний світу? Зрозумівши, що буття визначає свідомість, світ може пізнаватися, індивід наближається до усвідомлення абсолютної істини. При цьому проблема як раз у тому й полягає, що, напевно, абсолютної істини нам досягнути неможливо, оскільки людині не підвладно досягнення до кінця витоків і змісту світобудови. К. Маркс і Ф. Енгельс указавши, що буття та пізнаваність світу первинні. Разом із тим слід урахувати,

що ця точка зору визнається тільки гіпотетичною, хоча й підтверджуваною конгломератом певних фактів. Погляди ідеалістів нітрохи не слабкіші, оскільки є умоглядними ідеями та ціннісними установками. Висновки щодо первинності або вторинності свідомості та буття, пізнаваності або непізнаваності світу визнаються одночасно вірними та неправильними, вони є бездоказовими. Неможливо вірогідно встановити первинність або вторинність свідомості та буття, а також із упевненістю стверджувати про пізнаваність світу. Щодо цього і матеріаліста, і ідеаліста теорії є метафізичними моделями, оскільки ґрунтуються не на фактах, а на умоглядних фікціях, припущеннях, ціннісних пристрастях. Кінцевий пункт усіх дискусій про первинність свідомості та буття, пізнаваність світу з неминучістю порушує питання про існування Бога. Як неможливо через розум довести існування Бога, так не можна вирішити магістральне питання філософії. Отже, питання про буття Бога та питання про сутність свідомості однополярні, тому що наука їх вирішити нездатна.

Людство намагалося з'ясувати таємницю свідомості протягом усієї своєї історії, а разом з нею і буття Бога. Тривалий час проблема свідомості розглядалася в контексті безсмертя або смерті людини. Із перспективою науки свідомість набуває статусу її предмета, її вивчають природні та соціальні науки. Разом з тим і сьогодні природа свідомості є секретом, як і протягом багатьох тисячоліть минулого. Сутність свідомості недоступна, ми визначаємо лише її прояв: 1) її факт встановлює сам індивід через самоспостереження та притомність. «Cogito, ergo sum» (Р. Декарт, 1596–1650); 2) свідомість людини характеризує її поведінкові акти. Багатолюдна й індивідуальна поведінка людей дозволяє розкрити змістове навантаження свідомості, її основний логічний рух; 3) через матеріальну та духовну культуру. Інфінітив культури складається із системи знаків, яка створюється розумом і головною з яких визнається мова, оскільки нею думка одержує зовнішнє вираження. Необхідно також указати, що форми проявлення свідомості не є сутністю світобачення, через форми людина встановлює факт свідомості й її зміст, але ніяк не її природу. Свідомість, думка є чимось ідеальним, а тому таким, що не підвладно досвідченому спостереженню й установленню. Природньонауковий інструментарій дозволяє досліджувати мозок (на одному із центрів МРТ у місті Кременчук написано: ми не читаємо Ваші думки, а встановлюємо патологічні зміни мозку). У ХІХ століття (під час поширення брутального матеріалізму) вважалося, що свідомість є наслідком діяльності мозку подібно тому, як жовч є продуктом

зовнішньосекреторної діяльності печінки. Тому Л. Бюхнер визнавав, що дослідження мозку уможливить осягнення природи свідомості. Загальнофілософське та наукове розуміння свідомості XX і XIX століть не відрізняється нічим від попередніх періодів. Здебільшого свідомість ототожнюється або із психікою, або з якоюсь інформаційною системою, здатною віддзеркалювати дійсність. У радянському і пострадянському філософському дискурсі свідомість представляється як властивість високоорганізованої матерії. Це визначення є дуже абстрактним, тому сутність свідомості не розкриває.

Свідомість є більш зрозумілою в разі, якщо розглядати її з точки зору психіки [1] або інформації. Обидва підходи стосуються здатності розуму віддзеркалювати навколишній світ, систематизувати та накопичувати знання про нього. Форми психічної й інтелектуальної діяльності свідомості створюють конструкт реальності, порівняно посправжньому її відображаючи. При цьому пізнання є одним із засобів свідомості, а знання ідентифікується зі свідомістю. Таке відчуття свідомості має вагоме підґрунтя, оскільки свідомість є в першу чергу спроможністю думати, логічно оперувати, відображаючи дійсність. Буття людини усвідомлюється її розумом і через свідомість, та розуміння буття означає осягнення і свідомості (так, Г. В. Ф. Гегель в свій час указав на тотожність буття та мислення). Буття, відображене в свідомості, є власно людським буттям, хоча й об'єктивно існуючим. У цьому сенсі свідомість можна вважати умовою власно людського буття. У матеріалістичній теорії людське буття є фактом світобудови, а свідомість вважається її компонентом. Оскільки свідомість повсякчас накопичує уявлення людини про буття, розширюється саме людське буття. Гегелівський підхід однаковості буття та мислення хоча й заснований на умоглядній фікції про єдність світу, є цілком працюючою гіпотезою про здатність свідомості об'єктивно відображати навколишній світ. Таким чином, свідомість з'являється нам, як правило, у вигляді системи знань про світобудову, тобто переважно в змістовному аспекті, сама здатність мислити, тобто природа (причина) свідомості нам не може бути доступна.

Явище самосвідомості, тобто спроможність людини та соціуму оцінювати самих себе як розумних істот, які здійснюють цілеспрямовану діяльність, характеризується рівнем та зрілістю свідомості. Самосвідомість з'являється на доволі пізніх етапах перспективи людства, в будь-якому разі вся писана його історія, що знайшла відображення в історії релігії, міфології та мистецтві, вже говорить про існування першої. Самосвідомість виникає, коли індивід, рід, плем'я, народ

виокремлює себе зі світу об'єктів і усвідомлює себе як самоцінну самостійно діючу особу, цілеспрямовану на який-небудь об'єкт. Самосвідомість вважається наслідком розвитку суб'єкт-об'єктних відносин, результатом появи дистанції між мислячим суб'єктом і об'єктом. Свою вищу форму самосвідомість знаходить в науці. Великою мірою соціологія є безліччю спроб зорієнтуватися тому, хто визнається людиною та людством у всіх формах його життєдіяльності. В обставинах розвиненої культури явище самосвідомості може досягнути хворобливої подвоєності, «розірваності» (Г. В. Ф. Гегель) свідомості. Це трапляється в разі, якщо індивід, соціальна спільнота, народ, досліджуючи себе та навколишній світ, опиняється перед суперечністю цінностей і потребою в здійсненні свідомого вибору на користь однієї з них. Так, розірваність свідомості, що характеризує українську інтелігенцію, яка з початку XIX століття (П. О. Куліш, слов'янофіли та західники) і до цього часу вирішує питання щодо своєї культурної ідентичності: Україна – це Європа або специфічний світ, в Україні діють загальносвітові закономірності або чи керуються особливими законами? Проявами вад самосвідомості є те, що суб'єкт може прийти до невідповідного оцінювання самого себе. Так, німці, наділивши Гітлера владою та проголосивши тисячолітній Третій рейх, оголосили себе «вищою расою», «расою панів», покликану керувати всім світом. Тільки військова поразка Німеччини змусила німців прийти до адекватного розумового стану та тверезо на себе глянути. Якщо відволіктися від названих ексцесів, у цілому слід стверджувати, що самосвідомість є вищою формою свідомості, оскільки саме в обставинах самосвідомості проявляється відмітна якість людини, якою справедливо визнається спроможність до інтелектуально-творчої цілеспрямованої діяльності. Індивіди, досліджуючи самих себе, прагнуть будувати своє життя розумно, знаходити в ньому сенс, найвищі цінності та мету.

Ще раз наголосимо на тому, що феномен свідомості відкривається нам винятково в змістовному плані, природа її нам ніколи не буде невідома. Проте є цілі напрями в філософії (Р. Декарт, І. Кант, неокантіанські школи, феноменологія), що ставили собі за мету зрозуміти сутність свідомості та пізнання. Усі філософські дослідження свідомості, як правило, закінчувалися тим, що створювалися якісь моделі пізнавального процесу, які видавалися за відкриття в сфері свідомості. Так, І. Кант і його послідовники вірно вказали на суб'єктивність будь-якого знання, оскільки воно проходить через свідомість людини, а остання завжди суб'єктивна. Кантіанська теорія

пізнання, максимально формалізував процес пізнання та виявивши його особливості, спробувала зробити висновки про специфіку свідомості в цілому, але це не вийшло. «Критика чистого розуму» – великий твір, але до розуміння суті свідомості він не наближає. «Чистий розум», «чиста свідомість» – своєрідна фікція, це те, що досвідченим шляхом неможливо встановити. Філософи, розуміючи цей факт, неминуче йдуть убік, перемикаючись на гносеологію, в якій наявно щось фактичне, а саме – формальна логіка, способи мислення.

Отже, свідомість нам презентована у вигляді власного змістового навантаження, як сукупність знань про світ, вона відображає та фіксує сфери життєдіяльності соціуму. У цьому сенсі суспільне буття та суспільна свідомість є речами, що зіставляються здебільшого як відповідні одне одному. І суспільне буття, і суспільна свідомість характеризуються спільністю, оскільки сама реальність єдина. Разом з тим суспільну свідомість традиційно поділяють на форми, що відповідають сферам суспільного буття. Формами існування свідомості є такі феномени, як: мораль, філософія, релігія, мистецтво, наука, політична свідомість, правова свідомість. Ці перелічені форми розумової діяльності, напевно, не носять вичерпного характеру, але доволі детально малюють картину духовної культури сучасного різнобарвного соціуму.

Література:

1. Бегеза Л. Є. Психологічні особливості свідомості та самосвідомості особистості. 2017. Вип. 11 (16). С. 256–263.